

دانشگاه قم
مرکز تربیت مدرس
پایان نامه دوره کارشناسی ارشد
رشته مدرسی الهیات و معارف اسلامی

موضوع:

سلب و ثبوت در اسماء و صفات الهی
مقایسه میان نظرات ملاصدرا شیرازی و قاضی سعید قمی

استاد راهنما:

دکتر محمد ذبیحی

استاد مشاور:

حجة الاسلام والمسلمین محمدتقی سبحانی

دانشجو:

۱۳۸۲ / ۱۰ / ۳۰

محمدتقی کرمی قهی

مرکز اطلاعات مدارک علمی بزرگ
تهران

سال تحصیلی ۷۹-۸۰

۵۸۳۴۹

مرکز تربیت مدرس

مرکز اطلاعات
و
مدارک علمی ایران

واحد انتشارات

فهرست مطالب

۶ مقدمه
۹ شرح حال صدر المتألهین
۱۱ شرح حال قاضی سعید قمی

فصل ۱

۱۳ پیشگفتار
۱۳ اهمیت بحث اسماء و صفات
۱۴ کلام و لفسن در ریشه‌یابی بحث اسماء و صفات
۱۶ نقد کلام و لفسن

فصل ۲

۲۱ صدر المتألهین
۲۱ اهمیت بحث اسماء و صفات از دید ملاصدرا
۲۳ تقسیم صفات الهی توسط ملاصدرا
۲۴ تقسیم دیگر صفات الهی
۲۵ تقسیم سوم برای صفات الهی
۲۶ اقوال درباره صفات ثبوتیه
۲۷ صفات سلبيه از منظر ملاصدرا
۲۹ صفات ثبوتیه
۳۰ استدلال ملاصدرا بر وجود صفات ثبوتیه برای خداوند

۳۱	بررسی اشتراک معنوی وجود
۳۲	اشتراک لفظی و معنوی در ادبیات و فلسفه
۳۲	اقوال در کیفیت صدق وجود بر مصادیق
۳۳	براهین اشتراک معنوی وجود
۳۴	نقد آیت الله جوادی آملی بر برهان دوم اشتراک معنوی وجود
۳۵	براهین مرحوم سبزواری بر اشتراک معنوی وجود
۳۷	مشکک بودن وجود
۳۸	ارکان تشکیک
۳۸	ارزیابی اشتراک معنوی وجود
۳۹	عینیت ذات و صفات
۴۱	براهین بر عینیت ذات و صفات الهی
۴۲	کلام علامه طباطبایی در توضیح برهان اول عینیت ذات و صفات
۴۴	مراد از عینیت ذات و صفات

فصل ۳

۴۷	قاضی سعید قمی
۴۹	اختلاف قاضی سعید با ملاصدرا در اسما و صفات حق
۵۰	اشتراک لفظی وجود از نظر قاضی سعید قمی
۵۱	دلایل اشتراک لفظی وجود و سایر صفات
۵۸	نقد قاضی سعید بر مسلک عینیت ذات و صفات
۶۱	سلبی بودن صفات
۶۲	ادله عقلی بر سلبی بودن صفات
۶۳	نقد امام خمینی بر قاضی سعید قمی

۶۵	جمع‌بندی نظرات قاضی سعید در اشتراک لفظی وجود و سلبی بودن صفات
۶۸	ارزیابی نظرات قاضی سعید در اشتراک لفظی وجود و سلبی بودن صفات
۷۰	کارکرد اسماء و صفات خداوند از منظر قاضی سعید قمی
۷۳	لزوم تعطیل معرفت باری تعالی بنا بر الهیات تنزیهی

فصل ۴

۷۸	بررسی آیات و روایات درباره الهیات سلبی و ایجابی
۷۸	نقل کلام دکتر دینانی در نقد قاضی سعید قمی
۸۰	بیان روایاتی که بر سلبی بودن صفات دلالت دارند
۸۴	خلاصه نکات استفاده‌شده از آیات و روایات
۸۶	مقایسه روش تفسیر قاضی سعید و ملاصدرا
۸۷	موضع قاضی سعید در تفسیر روایات
۹۱	موضع ملاصدرا در تفسیر روایات
۹۵	بررسی روایات مشترک کتاب «کافی» و «توحید صدوق»
۹۶	بیان مرحوم ملاصدرا ذیل روایت فتح بن یزید الجرجانی
۱۰۰	بیان مرحوم قاضی سعید ذیل روایت فتح بن یزید الجرجانی
۱۰۴	روایت ابوهاشم جعفری
۱۰۶	بیان مرحوم صدرالمتأله ین ذیل روایت ابوهاشم جعفری
۱۰۸	بیان مرحوم قاضی سعید ذیل روایت ابوهاشم جعفری
۱۱۰	بیان شبهات وارد بر الهیات تنزیهی
۱۱۱	پاسخ قاضی سعید بر شبهات وارد بر الهیات تنزیهی
۱۱۲	خاتمه
۱۱۶	فهرست کتب و منابع

مقدمه

۱. اهمیت بحث صفات سلبيه و ثبوتيه و كيفيت اطلاق اين اوصاف به ذات الهی، چیزی نیست که بر کسی پوشیده باشد، به خصوص این که ثمره این بحث در بسیاری از بحث های دیگر از قبیل بحث علم، قدرت و اراده باری تعالی تأثیر دارد.

۲. در این رساله از بحث های مربوط به هر کدام از صفات اجتناب شده است و تلاش شده است که مباحث عمومی صفات مورد بحث و گفت و گو قرار گیرد، شاید اگر برخی از اوصاف خاص نیز مورد بررسی قرار می گرفت، در روشن شدن فضای بحث و محل نزاع مؤثرتر می بود.

۳. قبل از مرحوم صدرالمتألهین قول به صفات ثبوتیه طرفداران فراوانی داشته و هم چنین قول به صفات سلبيه قبل از مرحوم قاضی سعید دارای قائلین بسیاری بوده است، علت انتخاب مرحوم صدرالمتألهین، این است که وی تقریری از صفات ثبوتیه ارائه می کند که سازگار با اصالت وجود و در واقع قوی ترین تقریر درباره صفات ثبوتیه است، مضافاً بر این که تقریر ملا صدرا، امروز تقریر رسمی جامعه ما

درباره اسماء و صفات است.

و اما قاضی سعید از چند جنبه دارای اهمیت است اول این که شخصیت علمی او به دلیل در دسترس نبودن آثار وی چندان شناخته شده نیست و ثانیاً گرایش عرفانی وی به این شخصیت والا مقام جایگاه ویژه ای بخشیده است و امام خمینی علیه السلام شیفته این بعد از شخصیت قاضی سعید بوده و همه جا با تجلیل و عظمت یاد می کنند. سوم و از همه مهمتر این که قاضی سعید به فاصله کمتر از چند دهه بعد از ملا صدرا با افکار ملا صدرا به مقابله بر می خیزد و این در حالی است که وی در محضر دو تن از شاگردان ملا صدرا، مرحوم ملا عبدالرزاق لاهیجی و مرحوم فیض کاشانی تلمذ کرده است. از این رو مقایسه نظرات وی که در بسیاری موارد ناظر به عین کلمات صدر المتألهین است می تواند بسیار راهگشا باشد.

۴. در میان آثار مرحوم صدرا، کتاب شریف اسفار، الشواهد الربوبیه، مشاعر، مفاتیح الغیب و شرح اصول کافی مورد نظر قرار گرفت ولی در میان این منابع شرح اصول کافی اهمیتی مضاعف یافت، از یک جهت این که نفس روش تفسیری ملا صدرا از روایات اهل بیت مورد نظر بود و از جهت دیگر این که نظرات مرحوم قاضی سعید بیشتر در شرح روایات اهل بیت بیان شده است و در نظر گرفتن شرح اصول کافی کار مقایسه نظر این دو اندیشمند بزرگ جامعه اسلامی را سهل تر می کند اما از میان آثار قاضی سعید، کتاب شریف شرح توحید، شرح اربعین و کلید بهشت مورد بررسی قرار گرفت و متأسفانه دیگر آثار مرحوم قاضی سعید در دسترس نبود،

هرچند با توجه به موضوع این رساله، نیاز چندانی به دیگر آثار ایشان احساس نمی‌شود.

۵. این رساله از ۴ فصل تشکیل یافته که فصل اول کلیاتی است که به عنوان پیشگفتار، ذکر آن‌ها لازم به نظر می‌آید و در فصل دوم خلاصه نظرات مرحوم صدرالمتألهین و برخی از شارحان نظر وی بیان می‌شود، در فصل سوم هم به بررسی آراء و افکار قاضی سعید پرداخته می‌شود. فصل چهارم اختصاص به مقایسه تطبیقی آراء این دو اندیشمند در مواجهه با روایات اهل بیت علیهم‌السلام دارد، اگرچه این فصل آن‌چنان که مدنظر بود پایان نیافت.

۶. در خاتمه بر خود فرض می‌دانم از زحمات و ارشاد جناب حجت‌الاسلام والمسلمین سبحانی که با راهنمایی و هدایت خود، این جانب را در به پایان رساندن این تحقیق مساعدت فرمودند، تشکر نمایم هم‌چنین از زحمات مسئولین و کارمندان مرکز تربیت مدرس دانشگاه خصوصاً ریاست محترم جناب آقای دکتر ذبیحی کمال تقدیر و تشکر را دارم.

و ما توفیقی الا بالله علیه توکلت و الیه اُنیب.

شرح حال صدرالمتألهین

محمد بن ابراهیم بن یحیی شیرازی ملقب به صدرالدین و صدرالمتألهین و معروف به صدرا و ملا صدرا از بزرگان فلسفه و حکمت قرن یازدهم هجری بلکه تاریخ فلسفه است. وی علاوه بر تسلط به فلسفه و کلام، در حدیث و تفسیر قرآن نیز ابداعاتی داشته است. وی پس از هفتاد و پنج سال زندگی پربار به سال ۱۰۵۰ ق. در بصره وفات یافت.

اساتید

صدرالمتألهین از محضر بزرگانی چون محقق داماد، شیخ بهایی، ملا محسن فیض کاشانی و ملا عبدالرزاق فیاض لاهیجانی در حوزه‌های علمی شیراز و اصفهان بهره‌مند شد.

تألیفات

ملا صدرا پس از یک دوره انزوا و عزلت‌گزینی در یکی از روستاهای قم تألیفات بسیاری را به یادگار گذاشته است که مهم‌ترین آن عبارت‌اند از:

۱. الاسفار الاربعه
۲. اتحاد العاقل و معقول
۳. الشواهد الربویه فی المناهج السلوکیه
۴. اسرار الآیات و انوار البینات
۵. اکسیر العارفين فی معرفة طریق الحق والتعیین

٦. الامامه
٧. رساله التصور و التصديق
٨. تفسير آية الكرسي
٩. تفسير آية النور
١٠. تفسير الفاتحه
١١. الجبر و التفويض
١٢. حاشيه بر الهيات شفا و تجريد خواجه
١٣. حاشيه بر تفسير بيضاوى
١٤. شرح تجريد قوشجى
١٥. شرح اصول الكافى
١٦. المشاعر
١٧. مفاتيح الغيب

شرح حال قاضی سعید قمی

محمد سعید بن محمد مفید قمی معروف به قاضی سعید ملقب به حکیم کوچک از علمای نامی قرن یازدهم هجری (اواخر عهد صفویه) - هر چند که تاریخ دقیق تولد و وفات وی مشخص نیست - از همه علوم عصر خویش بهره‌مند بود و به ویژه در ادب و حکمت مشاء و اشراق سرآمد بود و در فن حدیث و فقهت نیز تبحر داشته است. البته جنبه‌های علمی وی تحت الشعاع جنبه عرفانی وی قرار گرفته است.

قاضی در فقه مشرب اخباری دارد و پیرو استاد خویش بوده و می‌توان گفت که وی در این عقیده خویش تعصبی نیز داشته است؛ صاحب کتاب *لؤلؤة البحرين* می‌گوید: «وی کثیر الطعن بر مجتهدین اصولی بوده و در کتاب *سفینة النجاه* اشاره به کفر بخشی از علما کرده است.

اساتید

تسلط قاضی بر فنون متعدد گویای آن است که نزد اساتید بسیاری تلمذ کرده ولی آنچه مشخص است اساتید نهایی وی سه تن بوده‌اند: شیخ رجبعلی تبریزی اصفهانی که منطق و حکمت را نزد وی بهره‌مند شده؛ ملا عبدالرزاق لاهیجی صاحب کتاب *شوارق* که بی‌نیاز از معرفی است و حکمت اشراق را از او استفاده کرد و سوم محمد بن مرتضی معروف به فیض کاشانی که علم حدیث و معارف الهیه را از فیوضات وی کسب کرده است.

تألیفات

۱. الاربعون حديثاً
۲. البوارق الملكوتيه
۳. حاشیه بر شرح اشارات
۴. کلید بهشت
۵. شرح توحيد صدوق
۶. اربعينات که مشتمل بر چهل رساله در موضوعات مختلفه که
برخی از این رساله ها را ذکر می کنیم:
 - روح الصلوة
 - فوائد رضويه
 - رساله مرقات الاسرار
 - نقحات الهیه و خواطر الهامیه
 - رساله انوار قدسیه در تحقیق هیولی و صورت و نفس ناطقه
 - مقصد اسنی

پیشگفتار

بحث از اسماء و صفات الهی در علم کلام، فلسفه، تفسیر، و عرفان از جایگاه مهمی برخوردار است، اهمیت بحث صفات الهی می‌توان به طرح بسیاری از این اسماء و اوصاف در متون الهی مرتبط دانست، وجود نامهایی چون عالم، قدیر، سمیع، بصیر، خالق و باریء و ... در قرآن مجید و روایات اهل بیت علیهم‌السلام و ادعیه مأثوره به طور طبیعی این سؤال را طرح می‌کند که این اسماء و اوصاف به چه معنا هستند آیا آنها دقیقاً به همان معنایی که در مورد ممکنات به کار می‌روند در مصداق ربوبی‌شان معنا می‌دهد؟ آیا می‌توان آنها را شناخت؟ نقش اسماء و اوصاف الهی در معرفت انسان به معبود حقیقی‌اش چیست؟ رابطه این اوصاف الهی با ذات الهی چیست؟ و حتی آیا می‌توان خداوند را متصف به وصفی

دانست یا خیر؟

تاریخ علم کلام گواه روشنی است بر اینکه این سئوالات به طور اساسی و جدی با دامنه‌ای گسترده، از ابتدای ظهور آئین اسلام در میان مسلمانان مطرح بوده است، و شاید از ابتدایی‌ترین مسائلی است که نزاع و جنجال را در میان متکلمین اسلامی ایجاد کرده و اختلاف در این مسأله باعث انشعاب در فرق کلامی گشت.

وجود این سئوالات و نزاعها به قدری طبیعی است که برای خواننده تاریخ علم کلام هیچ گونه سؤال و شبهه‌ای مطرح نیست که علت این قیل و قال‌ها چیست؟ و حتی اگر چنین مباحثی در تاریخ علم کلام یافت نمی‌شد، انسان دچار حیرت می‌شد که چگونه جامعه‌ای اصل بحث و جدل و تعقل از کنار بسیاری از مفاهیم و کلمات مطرح شده در کتاب مقدس خود به آسانی گذشته‌اند.

از سویی دیگر وجود آیات و روایات متشابه و اجتهاد فلسفی راه را برای بسیاری از اختلاف نظرها و تفاوت دیدگاه‌ها، باز می‌کند و چه بسا برای بسیاری از این دیدگاه‌ها در میان پیروان سایر ادیان و جوامع دیگر، بتوان نظیر و مشابه یافت اما این به آن معنا نیست که طرح این بحث در میان گروهی علت و ریشه است برای طرح همان بحث در میان گروه دیگر.

هری و لفسن در کتاب فلسفه علم کلام، ضمن بیان تاریخچه مختصری از بحث اسماء و صفات در دو ساحت معنی‌شناسی صفات و وجودشناسی صفات، تلاش می‌کند ضمن بیان مشابتهای بحث‌های طرح شده در جوامع اسلامی و جوامع مسیحی بسیاری از بحث‌های